

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Филологиялық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 1 (2021)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области лингвистики, и языкознания

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/MPRM4825>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анессова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Уайханова М. А., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Шокубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

***А. А. Алтаев**

Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

Н. АЙТҰЛЫНЫҢ «САРЫ ҚЫЗ» ПОЭМАСЫНДАҒЫ ТАРИХИ БЕЙНЕ ЖӘНЕ КӨРКЕМДІК ШЫНДЫҚ

Мақалада тарихи деректер мен көркем шығарманың арақатынасы, бұл мәселе жөніндегі зерттеушілер пікірі сараланды. Әдеби теориялық және эстетикалық бағаның даму барысында қалыптасқан теориялық категориялар «көркем қиял» мен «көркемдік болжам» өнердің әр дәуірдегі даму процесінде күшті өзгерістерге түсетін құбылыс екендігін атап өтіп, көркем шығармадағы тарихи деректердің көркемдік шындыққа айналуы туралы мәселе қозғалды.

Несіпбек Айтұлының «Сары қыз» поэмасының тақырыптық-идеялық ерекшеліктері, образдар жүйесі, сюжеттік даму арнасы талданды. Тарихта болған атақты қобызшылар Қорқыт, Қойлыбай, Тілеп өмірі мен тағдыры туралы, олардың психологиялық жан-дүниесі ашылды. Қобыз сарыны мен адам тағдыры, табиғат пен адам біртұтастығы поэма негізінде жан-жақты зерделенді. Поэмадағы поэтикалық ізденістер, көркемдік тәсілдер ақынның стилдік ерекшелігі ретінде қарастырылды.

Тарихи бейне жасаудағы автор шеберлігі көрсетіліп, өзіндік көркемдік қолтаңбасы айқындалды. Поэма желісіндегі оқиғалардың тарихи негізі сараланып, көркем шығарма материалына айналу жолы зерделенді. Қаламгердің көркемдік қиял мен өмір шындығын тепе-теңдікте ұстай отыра, өзіндік көркемдік дүниетанымын танытқаны ой өзегіне айналды. Көркемдік шешім мен тарихи шындықтың өзара қарым-қатынасын танытудағы автор шеберлігі мен шығарманың поэтикалық жетістіктері қарастырылды.

Кілт сөздер: көркемдік шындық, тарихи дерек, психологизм, қобыз сарыны, поэтикалық ізденістер, қиял, шеберлік.

Кіріспе

Әдебиеттің атқаратын этикалық, эстетикалық айрықша қызметімен ештеңе теңесе алмайтынына дәлелдің қажеті жоқ.

Әдебиет кез келген халықтың тұрмыс-тіршілігін, болмысы мен бітімін танытады. Көркем эстетикалық тұрғыдан әдебиеттің айрықша қызметін ештеңе алмастыра алмайды. Себебі әдебиетте халықтың жүріп өткен тарихы, ар-ожданы, бастан кешкен жеңісі мен жеңілісі көркем бейнеленіп, оның этикалық, эстетикалық мұрат-мақсаттары көрінетіндігі белгілі.

Көркем әдебиет пен тарих бір-бірімен тығыз байланысты. Дегенмен екеуінің ара жігін ашу – ежелден назар аударылып келе атқан ғылыми мәселе. Бұл туралы алғаш сөз қозғаған Аристотель болатын. Ол өзінің атақты «Поэтика» еңбегінде былай деп жазады: «Ақынның мақсаты – шынымен болғанды емес, не болуы мүмкін, мүмкіндіктен әлде кездейсоқтан ба, міне, осыны жеткізу. Тарихшы мен ақынды бір-бірінен өлең өлшемін қолданады, ал екіншісі қолданбайды деп ажыратпаймыз: осыған Геродоттың шығармаларын жатқызуға болар еді, сонда ғана олар өлшеулі, болмаса өлшеусіз тарих болған еді; бірақ олардың айырмашылығы мынада: біріншісі өмірде болған оқиғаны айта, екіншісі болуы мүмкін болған оқиғаны айтады. Сондықтан да поэзияның ерекшелігі – ол тарихқа қарағанда маңызды әрі философиялық мәні бар нәрселер жайлы, ал тарих жалпы халық жайлы айтады» [1, 67–68 б.].

Әдебиет зерттеушісі, ғалым Қ. Алпысбаев: «Әдеби теориялық және эстетикалық бағаның даму барысында қалыптасқан теориялық категориялар «көркем қиял» мен «көркемдік болжам» өнердің әр дәуірдегі даму процесінде күшті өзгерістерге түсетін құбылыс екені белгілі. Көркем қиял – дүниені өнерде, өнер әлемінде бейнелі түрде танудың өзіндік құралы. Өмірлік негіз бен көркедік қиялдың тоғысынан тұратын көрке образ өнер құбылысы болып табылады» деп атап өтеді [2, 72 б.]. Өнертанушы мамандардың айтуынша, қиял – суреткердің реалды шындықты дәл өмірдегідей, өмірді қаз-қалпында суреттеуден ауытқу құралы. Ал болжал – тарихи шындықты көп әсірелемей, негізін сақтай отырып суреттеу тәсілі [3].

Өнер табиғатының басты сипаты – ол көркем қиял. Сондықтан да жазушы өзінің шығармашылық қиялында жүйелі образ туғызуды, содан соң барып оны көркем бейнелеуге қажетті тәсілді таңдайды.

Егер жазушы өзінің шығармасына өмірде нақты болған тарихи тұлғаны кейіпкер етіп алған күннің өзінде, сол тарихи тұлғаның өмірдегі сипатын толық көшіріп алмайды. Оның басты қасиеттерін, өміріндегі үлкен әрекеттерін негіз ете отырып, өз прототипін көркемдік ізденістер арқылы жаңа әдеби тұлға жасайды. Зерттеуші ғалым З. Қабдоловтың: «Суреткер өзі жасаған көрке бейненің құны мен қасиетін қасаң қағидаға қарап белгілемейді, оның өмірдегі жанды дерегіне қарап бағалайды. Жазушыға тип жасау әрекетінің үстінде керегі – типтілік туралы «қисын емес, тірі мүсін – прототип» – деген пікірі ойымызды дәлелдей түседі [4, 103 б.]. Көркемдік болжал тарихи шығарма табиғатына етене жақын, алайда көбіне құжаттық шығармаларға тән болып келеді.

Материал және әдістер

Қазіргі уақытта көркем әдебиеттегі көркемдік шындық пен тарихи бейне мәселесін зерттеуге арналған жұмыстар жеткілікті. Зерттеу жұмысы әртүрлі методологиялық және теориялық жүйелі талдауды қажет етеді. Зерттеу еңбекте Н. Айтұлының «Сары қыз» поэмасындағы тарихи бейне және көркемдік шындық мәселесі сараланған. Мақалада дискурстық талдау әдісі пайдаланылды. Ұлттық-мәдени құндылықтарды танытатын концептерді зерделеу мақсатында салыстыру әдісі қолданылды. Нақты-аналитикалық, текстологиялық, эврико-герменевтикалық, тарихи-типологиялық, сипаттау әдістері қолданылды.

Нәтиже және талқылау

Қазақ даласында бақсы («шағатай» тілінде бақшы) деп ежелгі түсінік бойынша тылсым әлеммен байланыс жасай білетін, тәуіптік, балгерлік, сәуегейлік, көріпкелдік сияқты ерекше қабілеті бар адамды атаған.

Бақсылық ұғымы ертедегі шаман дінінен сақталған. Тарихтағы бақсылардың пірі – Қорқыт. Бақсылар жайлы Ш. Уәлихановтың мынадай пікірі бар: «Бақсы - өзінің білімді, сиқырлы талантымен елден ерекше өзгеше биік тұрған адам! Ол ақын, күйші әрі сәуегей, сонымен бірге емші» [5, 139 б.], – дейді. Зерттеушілердің пайымдауынша, көп бақсының жын шақырғанда тартатыны «Қорқыт» күйі.

Қорқыттың шәкірті есімі алты алашқа мәлім болған, бақсылардың бірегейі – Қойлыбай бақсы. Тіпті ол туралы ел арасында бәйгеге қобыз қосқан деген аңыз бар.

Ұлтымыздың ұлы ғалымы Шоқан Уәлихановтың пайымдауынша, түсінде Қорқыт атадан бата алған қыпшақ Қойлыбай бақсы шамамен XIV ғасырдың аяқ шенінде өмірге келген. Оның атақты бақсы, тәуіп, сәуегей, қобызшы ретінде есімінің алты алашқа кеңінен танылған кезі – XV ғасырдың алғашқы ширегі. Ш. Уәлиханов Қойлыбайды «бақсылардың бақсысы әрі пірі» деп баға берген [5, 137 б.]. Ал Әлкей Марғұлан: «Қорқыттың қобзын, оның сарынын ең алғаш рет мирас еткен кісі – Қойлыбай бақсы. Ол – Қорқыттың шәкірті» деп жазады [6, 112 б.].

Қойлыбай бір үлкен бәйгеде қобзын қосады. Алдын ала жарыс басталатын жерге қобызды бір үлкен сексеуілге байлатады. Бәйге мәресіне келе жатқандардың шаңы көрінгенде, өзі қолына қылышын алып, сарын айтып, бақсылық ойынын бастайды. Тап осы мезетте бәйге аттары кеткен жақтан қатты қара дауыл тұрып, ысқырған қызыл жел соғады. Дауылдың ортасынан көп ұзамай бәйгеге қосқан аттар көріне бастайды. Ең таңғаларлық жағдай бәрінің алдында сексеуілге байланған Қойлыбайдың қобзы келе жатады. Осылайша Қойлыбай қобзын бәйгеге қосып бас бәйгені жеңіп алады.

Халық танымында көптеген аңыз арқауына айналған қобыз аспабы қасиетті саналады. Жұрт оны қолдарында ұстауға да қорыққан. Себебі, «қобызды тек бақсы сияқты ерекше сиқырлы қасиетке ие жандар ғана ұстайды» немесе «бұл көнеден келе жатқан киелі аспап адам тағдырына тікелей әсер етеді» деген түсінік қалыптасқан.

Дегенмен қазақ әдебиетінде қобыз арқылы өмірлік мұрат мақсатын танытқан тарихқа белгілі тұлғалардың бейнесі сомдалды. М. Жұмабаев өзінің шығармашылық ғұмырында «Қорқыт» және «Қойлыбайдың қобызы» поэмаларын жарыққа шығарды. Ақын «Қойлыбайдың қобызы» атты дастанын Ш. Уәлиханов зерттеулерін негізге ала отырып жазған.

Қойлыбайдың өзі батасын берген шәкірті Тілеп Аспантайұлы (1757–1820) Торғай даласында дүниеге келген. Тілеп Аспантайұлы халық арасында халық емшісі, көріпкел ретінде де танымал болған. Адамдарды емдеген қасиетті қара қобыз ұрпақтан ұрпаққа беріліп келеді. Оның артында «Толғау», «Аллам жар», «Бақсы» күйлері ұрпаққа мирас болып қалған. «Бақсы» күйі Қазақстан Республикасының мәдени алтын қорына енген.

Атақты қобызшының «Бақсы» күйі пайда болған туралы аңыз ақын Несіпбек Айтұлының «Тілеп пен Сары қыз» поэмасының сюжеттік желісіне арқау болды. Сонымен қатар Тілеп атты жас жігіттің айрықша тағдыры туралы осы аттас драма құрылған. Несіпбек Айтұлының «Тілеп пен Сары қыз» поэмасындағы сюжеттің басы Тілеп бақсының өмірінің соңғы сәттерінен басталған. Бұл сәтті ақын былайша суреттеген:

Қария сақал-шашын қырау жапқан,
Әйгілі Тілеп бақсы мынау жатқан.
Қобыздың шанағында шырқ үйіріп,
Дүниені оңды-солды мың аунатқан.
Береді сұм ажалдан суық хабар
Көз алды қоюланып, тұмандатқан.
Басында сүйеулі тұр қара қобыз,
Сарынын сан қиырға шығандатқан.
Тіршілік қашқан түлкі секілденіп,
Құйрығын көрсетеді бұлаңдатқан [7, 186 б.].

Ақын қарт бақсының басында сүйеулі тұрған қара қобызға оқырман назарын аудартады. Қобыз бен бақсы егіз ұғым іспеттес. Бақсының бар күдіреті қобыздың сарыны екені шындық. Сондай-ақ қобыз ұлттық таным бейнесі. Ұлттың тарихын, қиындығы мен қасіретін қобыздың сарыны арқылы танытып, өзі де тани білген қазақ халқының көрегендігі ұрпаққа үлгі.

Поэмада соңғы бір апта қарт бақсының жағдайы белгісіз бір тұңғыық елеске еліткендей еді деп суреттеледі:

Бір жұма сандырақтың ілінгені,
Таң атып, күн батқаны білінбеді:

«Сары қыз, Сары қыз!..» – деп күбірледі,
 Сөзді айтып жүрегiнiң түбiндегi.
 Құдай-ау, кеше ме едi, бүгiн бе едi
 Соңынан «Ағатайлап!» жүгiргенi? [7, 187 б.]

– деп жырлап келiп Сары қыз образын оқиғаға енгiзедi. Сары қыз Қойлыбай бақсының қызы. Шын есiмi – Бүлдiршiн, ел түр-түсiне қарай Сары қыз атандырып жiберген. Бұл тарихи шындық. Поэмада ақын Сары қыз туралы мынадай ойды бередi:

Бақсыны сарсаң қылған Сарықыз кiм?
 Бiлгiңiз келiп отыр бәрiңiздiң.
 Сыр едi сары алтындай бұғып жатқан
 Түбiнде көптен берi жанымыздың.
 Өлiнiң қобыз тартса жаны кiрген,
 Қазақта Қойлыбайды бәрi бiлген.
 Бага алған Қойлыбайдан бала бақсы –
 Тiлеп те «жын жүгендеп, перi мiнген».
 Болыпты Қойлыбайдың жалғыз қызы,
 Аумаған үлбiреген сары гүлден.
 Жұрт оны Сары қыз деп атап кеткен [7, 187 б.]

Айдалада тұңғыш рет Қойлыбай бақсыны кездестiрген Тiлеп қобыз үнiнiң адам жанын емдейтiн құдiреттiлiгiнiң куәсi болады. Оның сиқырлы үнi жас жiгiттiң жан-дүниесiн баурап алады. Қобыз тарту өнерiне бар ниетiн қойға Тiлеп Қойлыбай бақсының жанында қалады. Бақсымен және оның қызы Сары қызбен бiрге қобыз тартуды үйренуге тәуекел етедi. Сол арқылы өзi де адамдар жүрегiне жақсылық сыйлауға ұмтылады. Қарт бақсының өнерiн меңгеруге тырысады. Арада жылдар өтiп, Тiлеп пен Сары қыздың арасындағы достық таза, кiршiксiз махаббатқа айналады. Жас жiгiт те өз бетiнше ем-дом жасайтындай дәрежеге жетiп, ұстазынан жеке бөлiнiп шығады. Поэмада Тiлеп бақсының бата алып кетпек болған сәтiнде Қойлыбай бақсының оған айтқан сөзi былайша келтiрiледi:

Қойлыбай көзiн ашты қанталаған:
 «Әй, бала, кетем дейсiң тiлек етiп,
 Шолтандап қысқа жiптей келте ораған.
 Үш-ақ жыл болды маған ергенiңе,
 Кекiлiң сүзiлген жоқ жел тараған.
 Көнбедiң айтқаным, амал қанша,
 Ала ғой керегiңдi қолқалаған.
 Жортқанда жолың болсын, мына қобыз –
 Сыңарым едi жастан арқалаған.
 Өлгенше өзiмдей көр, көзiмдей көр,

Қысылсаң панаң болсын қалқалаған!
«Арымас баталы құл!» деген сөз бар,
Аман жүр қарақшыдан ел тонаған.
Жынымнан нөкер қосып жіберер ем,
Көнбей тұр сенің жының шалқалаған.
Манадан арпалысып жеңіспеді,
Бір-бірін ақ пен қара паршалаған...»
Баға алып Қойлыбайдан Тілеп кетті [7, 188 б.].

Бірін-бірі қымай қоштасқан қос ғашық ұзақ уақыт бірін-бірі көре алмайды. Тілеп әкесімен бірге алыс жолға аттанады. Ал Сары қыздың тағдыры кейін үлкен трагедияға айналады.

Қойлыбай өлгеннен соң Сары қызды
Жүгірткен еріккен жұрт әрбір сакқа.
Өсектің өрттей қаулап бір аңызы,
Даланың дүбірледі құла дүзі:
«Қойлыбай жын-перімен әуейі боп,
Туыпты, – десті, – содан мына қызы.
Перілер бала жастан дуалады,
Бұдан да талай пәле туады әлі.
Ертерек құтылмасақ болмайды...» – деп,
Ит қосып, көрген ауыл қуалады.
Кетіпті содан бері елден безіп,
Секілді түздің жалғыз дуадағы [7, 189 б.].

Осылайша жалғыз қалған Сары қыздың ендігі жалғыз серігі әкесінен қалған қара қобыз болады. «Жалғанда жан күйімді түсінетін, Әкемнен қалған қара қобыз!» – деген Сары қыздың күйінішін беретін тұстан жалғыздық сарыны көрінеді. Қаршадай қыздың басындағы ауыр жағдай өз ортасындағы адамдардың қатыгездігінен орын алып отыр. Аз ғана топтың кесір сөзінен бүтіндей ел Сары қызға үрке қарап, іргелерін аулақ салған. Образ басындағы осы сәт психологизм иірімдері арқылы жанды суреттелген. Барар жер басар тауы қалмаған қыздың ендігі арманы Тілепті жолықтыру болған еді. Автор осы тұста «Дауылға қарсы тұрып тайталасқан, Қайықтай қалтылдады теңіздегі» деп қыздың бүтіндей бір ортаға қарсы тұрғанын көрсеткен. Өзі өмір сүрген орта оны сыртқа тепті. Бұл кейіпкер басындағы трагизм. Оның шарасыз жағдайы. Осы сәттен оны Тілеппен кездесуі құтқарады.

Жеткізіп Жаратушы тілегіне,
Жолықты ойда жоқта Тілебіне.
Жұлдыздай бұлттан шыққан жарқырады,
Байқалмас – қайғырды ма, жүдеді ме:
«Ойлаушы ем жан екем деп сорым қалың,

Бар екен ашылар күн менің бағым.
 Көп еді көрген қорлық, тартқан азап,
 Ағажан, ұмыттырдың соның бәрін.
 Ұстадым етегіңнен өле-өлгенше,
 Қай жаққа бастасаң да соңындамын...» –
 Деді де сәл күрсініп үнсіз қалды [7, 190 б.].

Бір сәт оның өміріне жарық кіреді. Қараңғы түнектен шығады. Шығармадағы контрасты оқиғалар сюжетті дамытып, тартысты ширықтыра түседі. Әділдік пен әділетсіздік, бақыт пен бақытсыздық бір-бірінің орнын тез ауыстырады. Бұл жағдай поэманың романтикалық сипатын арттырады. Тілеп пен Сары қыздың арасындағы кіршіксіз махаббаттың өрбуі екеуін нағыз бақыт иесіне айналдырады.

Тілептің мына сөзге мейірі қанды:
 «Бірге ойнап, қатар өстік бала күннен,
 Өзіңді бақытыма баладым мен.
 Үлбіреп үкідей боп отырушы ең,
 Сездіріп жан сырыңды қабағыңмен.
 Өмірде пендеде арман болмас, сірә,
 Көңілі қалағанын таба білген.
 Шын сүйген шақырмай-ақ өзі келмек,
 Армандап аңсағанын көзі көрмек.
 Шыққанда өзінді іздеп кім ойлаған
 Ақкөлдін жағасынан кезігер деп?»
 «Нұр жауар, – деген сөз бар, – талаптыға»,
 Күн шығып, үмітсізге таң атты ма?
 Түспейді мен тұрғанда бір тал шашың,
 Өлгенше қақтырмаспын қанаттыға!» – [7, 192 б.].

Бірақ екеуінің бірге болғаны айналадағы адамдардың оларға деген көзқарасын тіпті ушықтырып жіберді. Ешкімге қиянаты жоқ, тек әсемдікті аңсаған қос ғашық жайлы «Көрінді құбыжық боп білген елге, Дауа жоқ, – деп шуласты, – жын дегенге!» ел көзқарасы осындай болды. Бірақ кейбір адам баласы қабылдай алмаған қобыз сарынын табиғат әлемі құп алған:

Арқаны әлдилеген қобыз күйін
 Тыңдады аспанда құс, суда балық.
 Күн шықса күлімдеді жердің беті,
 Тұнығы мөлдіреген сырға қанып.
 Түн болса ай сәулесі аймалады,
 Ақкөлді аппақ сүгтей нұрға малып [7, 194 б.].

Автор поэма образдарының жанын жабырқататын түн түнегін осы сәтте бір сырып тастайды. Трагизм лиризмге ұласқан. Өмір осылай бақытты

сәттен тұра бермейтіні өкінішті. Сары қыз кісі қолынан қаза тапты. Артында зар жылап Тілеп қалды. Көлдің жағасында қобыз тартып отырған қызды әлдекім садақпен атып өлтіреді.

Қамыстың арасынан баспалап кеп,
Шірене тартты біреу сұр жебені.
«Алла!» деп ышқынды да құлап түсті;
Қобыз да тына қалды, үндемеді.
Кім атты, кім атқызды – құдай білсін,
Куә жоқ, қу далада кім көреді?
Кінәсіз қыздың қаны көл боп ақты,
Жебенің тиген жері жанға батты.
Қарқылдап қасіреттің қарғалары,
Таласып қызыл қанның дәмін татты [7, 196 б.].

Осылайша өз ортасынан қуғын көрген Сары қыз өлімді де өз ортасынан көреді. Тілепті күтіп, аласұрған көңіл, қалың ой, оның тағдырына алаңдау, ішкі толғанысы, жан дүниесіндегі қобалжу, жанашырлық, аяушылық сезімі психологиялық параллелизммен ұштасқан. Өткенге өкініші бар қыздың санасында ешкімге реніш жоқ. Қанша айналасы зар жылатса да, зорлық-зомбылық көрсетсе де ешкімге кектену жоқ. Ешкімге лағынет айту жоқ. Бұл жан тазалығы, рухани тазалық. Автор дегеніне жеткен. Биік өнер иелері таза кіршіксіз махаббатқа иелік етті, бірақ дүниедегі жамандық атаулы алдында дәрменсіз күй кешті. Дегенмен өнер мәңгілік.

Кейіпкерлердің психологиялық жағдайына терең бойлау, көңіл-күй, сезім сипаттарының сыршылдықпен суреттелуі жағынан лирикалық-психологиялық поэма жанрына да жақындайды. Поэмада оқиғалардың тарихи хронологиялық жүйесі сақталынбағанымен, кейіпкер іс-әрекетін, тарихи сюжеттерді жырлау үрдісінде әсірелеу байқалмайды. Аталған дастанға тән ерекшелік – ақынның тақырыпты, тарихи материалдарды әрқалай меңгеруі, тарихи тұлғаға деген ұстаным, сол дәуірді бағалау, поэтикалық ізденістер.

Тарихи поэма жазу ақыннан аса жауапкершілікті, шынайылықты, тарихи танымдылық пен эстетикалық талғамды, дәйектілік пен дәлдікті қажетсінеді. «Поэт читает хроники, историю, поверяет, соображает, сдружатся с избранной эпохой, с избранными лицами... Ему нужны некоторые черты эпохи. Он в праве делать пропуски, неважные анахронизмы, вправе нарушать фактическую верность истории, потому что ему нужна идеальная верность». В. Г. Белинский тарихи шығармадағы ақынға қажетті алғышарттарды ерекшелейді [8, 132 б.]. Ақын Тілеп бақсының аруағын, қадір-қасиетін асқақтатады. Ақын дастанға біраз аңыз, деректер пайдаланған. Ел арасынан Тілеп бақсы жайлы жазып алған мұраларды екшеп енгізген.

Қорытынды

Ақын халықтық психологизм иірімдерімен Тілеп бақсы бейнесін өмір шындығына сай үйлестіре сомдайды. «Сары қыз» поэмасында реалистік арна да, романтикалық леп те, психологиялық тереңдік те бар. Біріншіден, ол тарихи дерек көздері мен аңыздар аясында жазылған. Екіншіден, Тілеп бақсының тарихи оқиғалар тартысындағы мінез-қылығы, жандүниелік толғанысы ашылған. Романтикалық сарын ақынның сол заманды асқақ дәріптеуінен ғана емес, Тілеп пен Сарықыз бейнесін сүйіспеншілікпен сипаттауынан да сезіледі. «Романтикалық кейіпкерді жеке басының күшті, терең әсерлілігімен айналасындағыларға қаншалықты ықпал ететіндігінен білуге болады» [9, 143 б.].

«Сары қыз» поэмасындағы романтикалық сарын екі жастың бір-біріне деген сүйіспеншіліктен әрі өнерді, әділдікті, жан азаттығын, тәуелсіздігін аңсаған мұраттарымен тығыз ұштасқан.

Пайдаланған деректер тізімі

- 1 **Аристотель.** Поэзия өнері жайлы. – М. : Гослитиздат. 1957.
- 2 **Алпысбаев, Қ.** Қазақ әдебиетіндегі тарихи шығарма: таным және көркемдік. – А. : «Таймас» баспа үйі. 2008. – 232 б.
- 3 **Мотяшов, И. П.** Жизненная правда и художественный вымысел. – М. : Искусство, 1960. – 70 с.
- 4 **Қабдолов, З.** Сөз өнері. – А. : «Санат» баспасы. 2003. – 528 б.
- 5 **Уахатов, Б.** Қазақтың халық өлеңдері. – А. : Ғылым, 1974 – 288 б.
- 6 **Марғұлан, Ә.** Ежелгі жыр, аңыздар. – А. : Жазушы, 1985 – 368 б.
- 7 **Айтұлы, Н.** Өлеңдер мен поэмалар. А. : Өлке, 2008. – 256 б.
- 8 **Кричевская, Л. И.** Портрет героя. – М. : Аспект-Пресс, 1994. – 186 с.
- 9 **Белинский, В. Г.** Полное собрание сочинений. Т. 11. – М. : Издательство АН СССР, 1953. – 768 с.

References

- 1 **Aristotel.** Poeziya öneri jaily. [Aristotle. About the art of poetry]. Moscow: Goslitizdat. 1957.
- 2 **Alpysbaev, Q.** Qazaq ädebietindegi tarihi şyğarma: tanym jäne körkemdik. [Alpysbayev K. historical work in Kazakh literature: cognition and art]. – А. : Taimas publishing house. 2008. – 232 p.
- 3 **Мотяшов, İ. P.** Jiznennaya pravda i hudojestvennyi vymysel. [Motyashov I. P. Zhiznennaya pravda i khudozhestvennyj vysl]. – М. : Iskusstvo, 1960. – 70 p.
- 4 **Qabdolov, Z.** Söz öneri. [Kabdolov Z. art of words]. – А. : Publishing House «Sanat». 2003. – 528 p.

- 5 **Uahatov, B.** Qazaqtıń halıq öleńderi. [Uakhatov B. Kazakh folk poems]. – А. : Nauka publ., 1974. – 288 p.
- 6 **Margūlan, Ä.** Ejelgi jyr, ańyzdar. [Margulan. B. ancient myths and legends]. – А. : writer, 1985. – 368 p.
- 7 **Aitūly, N.** Öleńder men poemalar. [Aituly N. poems and poems]. А. : Olka publ., 2008. – 256 p.
- 8 **Krichevskaya, L. I.** Portret geoya. [Krichevskaya L. I. Portrait of a hero]. – М. : Aspect-Press, 1994. – 186 p.
- 9 **Belinskii, V. G.** Polnoe sobranie sochinenii. [Belinsky V. G. Complete collection of works. Vol. 11. – М. : Publishing House of the USSR Academy of Sciences]. 1953. – 768 p.

Материал баспаға 16.03.21 түсті.

А. А. Алтаев

Евразийский Национальный Университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан
Материал поступил в редакцию 16.03.21.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБРАЗ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ РЕАЛЬНОСТЬ В ПОЭМЕ Н. АЙТУЛЫ «САРЫ ҚЫЗ»

В статье проанализировано соотношение исторических и художественных произведений, мнение исследователей по данной проблеме. В процессе развития теоретических и эстетических цен на литературу были затронуты вопросы о том, что теоретические категории «художественная фантазия» и «художественный замысел» являются явлением сильных изменений в процессе развития искусства в разные периоды, а также о том, что исторические факты в художественном произведении стали художественной реальностью.

Были проанализированы тематико-идейные особенности поэмы Несипбека Айтұлы «Сары қыз» образы, сюжетный развития. Раскрыты психология души о жизни и судьбе знаменитых кобызистов Корқыта, Қойлыбая, Тілеп. На основе поэмы были всесторонне изучены мотивы кобыза и судьбы человека, единство природы и человека. Поэтические поиски, художественные подходы в поэме рассматривались как стилистическая особенность поэта.

Рассмотрено мастерство автора в создании исторического образа, раскрыты его собственные художественные приемы. Изучена историческая основа событий поэмы, а также изучена путь

превращения материала в художественное произведение. Стержнем мысли стало то, что писатель проявил свое художественное мировоззрение, балансируя художественное воображение и реальность жизни. Рассматривались мастерство автора и поэтические достижения произведения в проявлении взаимосвязи художественного решения и исторической действительности.

Ключевые слова: художественная реальность, исторический факт, психологизм, мотивы кобыза, поэтические поиски, воображение, мастерство.

A. A. Altaev

L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan

Material received on 16.03.21.

HISTORICAL IMAGE AND ARTISTIC REALITY IN N. AITULY'S POEM «SARY KYZ»

The article analyzes the ratio of historical and artistic works, the opinion of researchers on this problem. In the process of development of theoretical and aesthetic price of literature was raised that the theoretical category of «artistic imagination» and «artistic outlook» are a phenomenon of strong changes in the development of art in different periods and that the historical facts in fiction are a reality.

They analyzed the thematic and ideological features of nesipbek Aituly's poem «Sary Kyz», the system of images, and the plot channel of development. About the life and fate of the famous Korkyt kobyz players, Colaba, Tlep, their psychological soul revealed. On the basis of the poem, the motives of kobyz and the fate of man, the unity of nature and man were comprehensively studied. The search for the poetic, artistic approach to the poem was regarded as a stylistic feature of the poet.

The author's skill in creating a historical image was demonstrated, and his own artistic signature was revealed. The historical basis of the events in the line of the poem is analyzed, and the way to become the material of the work is studied. The idea that the writer, balancing the artistic imagination and the reality of life, expresses his own artistic worldview has become the core of his thoughts. The author's skill and poetic achievements in demonstrating the relationship between artistic decision and historical reality were considered.

Keywords: artistic reality, historical fact, psychologism, kobyz motif, poetic search, fantasy, skill.

Теруге 16.03.2021 ж. жіберілді. Басуға 26.03.2021 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
1,80 Mb RAM

Шартты баспа табағы 17,0. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: А. Шукурбаева
Корректор: А. Р. Омарова
Тапсырыс № 3754

Сдано в набор 16.03.2021 г. Подписано в печать 26.03.2021 г.
Электронное издание
1,80 Mb RAM

Усл. печ. л. 17,0. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: А. Шукурбаева
Корректор: А. Р. Омарова
Заказ № 3754

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.vestnik.tou.edu.kz